

Rossiya imperiyasining Turkistonda vaqf mulkchilik siyosatiga munosabati (Samarqand viloyati misolida)

Sharif Radjabovich Umurov
Sharifumurov2020@gmail.com
Samarkand davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: Maqola Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davri tarixiga XIX-asrning ikkinchi yarmi-XX asr boshlaridagi Turkistondagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot masalalarini yoritib berishga qaratilgan. O'sha davrda o'lkamizdagi vaqf mulklari va ularga qilingan xurujlarni tadqiq etish, halqimizga azal-azaldan o'ziga xos bo'lgan sahovatlilik, bag'rikenglikni anglash imkonini beradi. Zero, vaqf zamirida eng ezgu niyatlar, olijanob tuyg'ular mujassamlashgandir.

Kalit so'zlar: Mustamlakachilik, istiqlol, vaqf, mulkchilik, ijtimoiy-iqtisodiy

Attitude of Russian Empire to policy of foundation property (Vaqf) in Turkestan and its impact on our modern economy

Sharif Radjabovich Umurov
Sharifumurov2020@gmail.com
Samarkand State Medical University

Abstract: The article focuses on the history of Turkestan in the period of colonial rule of the Russian Empire, the issues of socio-economic life in Turkestan in the second half of the XIX-early XX centuries. The study of the foundations of our country and the attacks on them at that time will allow our people to understand the generosity and tolerance that have always been inherent in them. After all, at the heart of the foundation are the most noble intentions, noble feelings.

Keywords: Colonialism, independence, foundation, property, socio-economic

O'zbekiston istiqloli XX asr mobaynida mamlakatimiz va jahon miqyosida ro'y bergan eng muhim tarixiy voqealar sirasiga kiradi. Zero, mustaqillikning hayotbaxsh ta'siri ostida Respublikmiz hayotining barcha sohalarida tub inqilobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotdagi sifat o'zgarishlariga hamohang tarzda tarixshunoslikka xam yangicha rux va mazmundagi ilmiy tadqiqotlar uchun g'oyat qulay shart-sharoitlar yaratildi.

XXI-asr jahon g'oyaviy kurashlar maydoni insoniyat tarixida misli ko'rilmagan darajaga yetgani tufayli har bir xalqning milliy qiyofasi va o'zligini saqlab qolishi, buning uchun esa tarixiy ildizlarni teran anglash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbekiston qadimdan hozirgacha dunyo sivilizatsiyasining rivoji tarixida o'z o'rniga ega bo'lib, ayniqsa Islom sivilizatsiyasining rivoji tarixida yetakchi o'rinlardan birida turadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda amalga oshiralayotgan tub o'zgarishlar zamirida tarix fani rivoji yangi bosqichga ko'tarildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, "bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, halqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak." Tarix fani oldida turgan muhim vazifalardan biri Mustabid sho'rolar davrida hukmron mavfikuraga aylangan dahriylik siyosati tufayli muqaddas Islom dinidagi eng ilg'or oqim sanalgan tasavvuf ta'limoti va uning namoyondalariga nisbatan doimiy tarzda xurujlar qilinib, tuxmat toshlari otildi. Natijada tariximiz qo'pol tarzda buzilib, soxtalashtirildi.

1887 yilga kelib general Shpitsberg o'rniga Arendarenko Samarqand hokimi etib tayinlandi. Mana shundan keyin vaqf mulklarini qaytadan ko'rib chiqib, 1873-yili rus hukumati tomonidan tortib olingan Sherdor va Tillakori madrasalarining hujralarining o'z egalariga qaytarildi. Bunday haqiqatni ko'rgan vaqf mulklarini egalari va mutavvalilar "Volost" boshqaruvchilari o'z mansabi tufayli vaqf daromadlaridan foydalanayotganligini aytib o'z yerlarini qaytadan o'lchashni viloyat hokimi Arendarekodan iltimos qiladilar. Lekin ularning bu iltimosiga haqiqatdan ham vaqf mahkamalari yerlaridan ko'p soliq olinayotganligining unga ham ma'lum ekanligi, yerlarni ikkinchi marotaba o'lchab chiqish uchun esa buyruq berilmaganligini mutavvali va vaqf Mulki egalari ochiq-oydin aytdi. Bundan ko'rinib turibdiki Turkiston general-gubernatorligi qonundan ham chetga chiqib vaqf mahkamasi bilan mahalliy aholi o'rtasidagi munosabatlarni zo'rlik bilan yo'qotmoqda edi.

Shunday qilib, vaqf mahkamalari 1877-yillarda o'z yerlaridan olingan daromadini uyezd boshqarmasidan olayotgan bo'lib, shunda ham mazkur daromadning bir qismi ushlab qolinayotgandi. Mustamlakachilar amalga ishirayotgan bunday tadbirlar tufayli boshqa yerlarda ham ahvol xuddi shunday edi. Jumladan, Qo'qon xonligi chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan keyin uyezd ma'muriyati tashabbusi bilan madrasa va diniy mahkamalarda lavozimlar qo'shib yuborildi. Mutavvalilar yangi hukumatga ma'qul kelgandan keyingina tayinlayotgan edi. U esa vaqfnoma talablariga va shariat qonun-qoidalariga zid bo'lib maktab, madrasalardagi ta'lim tarbiya ishlarini izdan chiqishiga olib kelmoqda edi. Bu haqda o'sha vaqtlarda nufuzli shaxslardan biri bo'lgan Muhiddin Hoji shunday degandi: "Ma'lumki

vaqfnomaga asosan vaqf mulklaridan olingan daromad birinchi navbatda mazkur vaqf mahkamasini, ya'ni madrasani ta'mirlash uchun, keyin esa chetda qolmoqda. Shuning uchun ham bu yerdagi vaqf daromadlari talon-taroj qilinmoqda. Buning asosiy sababi biror-bir mahkama yoki shaxs tomonidan mazkur o'quv dargohlarining nazorat qilinmasligidir. Turkiston o'lkasi rus hukumati tomonidan bosib olingandan buyon bironta ham rahbar bizning o'quv ishlarimiz qanday ahvolda, nimalar o'qitilmoqda va qanday usul bilan ish olib borilmoqda deb qiziqqani ham yo'q. Buning isboti sifatida bironta ham xodimning rag'batlantirilmagani yoki ularga nisbatan chora ko'rilmaganligini ko'rsatishimiz mumkin. Agar ushbu holat davom etadigan bo'lsa u holda yosh avlodlardagi ilmga qiziqishini yo'qotib borishi, hatto o'z ahamiyatini yo'qotishi mumkin.

Muhiddin Hoji tomonidan bunday dalillarni keltirishi masalasiga kelsak bu chor hukumati amalga oshirayotgan tadbirlarning samarasi bo'lib bular mustamlakachilar uchun ayni muddao edi".

Mana shunday bir paytda 1891-yilning 10-apreliga kelib vaqf mahkamalarining mulklari tug'risidagi avvalgi qonun-qoidalar baron Vreevskiy tomonidan yana qayta ishlab chiqiladi. Bunda vaqf mahkamalari va ularning mulklari, huquqi mazkur mahkamalarni soliqlardan ozod etish bilan aralashtirib yuboriladi. Jumladan, viloyat boshqarmalari uchun qayta ishlab chiqilga qo'llanmaning 5-moddasida shunday deyilgandi: Viloyat boshqarmasiga topshirilgan vaqfnomalardan "amir" va "xon"larning muhri bor bo'lgan vaqf hujjatlari ajratib olinib maxsus komissiya orqali Komissarga o'rganib va tekshirib chiqish uchun beriladi. Qolgan vaqfnomalar esa keying ko'rsatmalar bo'lgunga qadar viloyat boshqarmasidan qoldiriladi. Bunday qonunga xilof ravishda ish tutish bilan ko'pchilik vaqf hujjatlarini general-gubernatorlik ishlab chiqqan qullanmalarga javob berish masalalari o'rganila boshlandi". Bu bilan viloyat boshqarmalari va komissiya a'zolarini soxta yo'lga solib qo'lyildi ya'ni endilikda asosiy diqqat e'tibor "amir" va "xon" lar muhri masalasiga qaratilmoqda edi.

Viloyat boshqarmalariga vaqf hujjatlarini topshirilgandan beri ancha vaqt o'tdi. Albatta, oradan o'tgan shu davr mobaynida ko'pgina mutavvalilar qazo qildi. Ularning o'rniga esa yangi mutavvalilar tayinlangan bo'lib, bularning ko'pchiligi haqiqiy vaqf hujjatlarini ko'rmagan va bu hujjatlarni qachon, qay vaqtda kimga topshirilganini ham bilmasdi, chunki vaqf hujjatlarini hukumat tomonidan olingani haqida tilxat berilmagan edi. Lekin Mutavvalilar vaqf mahkamasi uchun davlat xazinasidan pul olayotgandi. 1891-1892-yillarda vaqf yerlarini tekshirib, o'lchab chiqqanlarida ushbu yerlar vaqfnomalarda boshqacha ekanligi ma'lum bo'ldi. Albatta, buning sababini mutavvalilarning ko'pchiligi yangi tayinlangani uchun ham tushuntirib bera olmadilar. Bu yerda shuni ham ta'kidlab, o'tishimizga to'g'ri

keladiki, 1877-yilgi tekshiruv natijasida vaqf yerlarining maydoni hujjatdagidan kam qilib yozib olingandi.

Komissarlarning yuqoridagi savollariga ko'pchilik vaqf yerlarida ishlayotga aholi berib yerning haqiqatdan ham vaqf yer ekanligi va uning maydoni shuncha, shu yerlarni o'z ichiga oladi deb tushuntirdi. Lekin ularning bu ko'rsatmalari unobatga olinmadi va vaqf hujjatini shubhali deb belgilab olindi.

Afsuski o'sha ko'hna manbalar haqiqat va adolat tamoyillari asosida emas, balki o'sha davrda hukmron bo'lgan kamfirqa mafkurasi ruhidan kelib chiqib, bir yoqlama tadqiq etilgan. 1960-yildan boshlab Hoja Ahror va uning avlodlari vaqf mulklari tarixi bilan sharqshunos tarixchi Z.A.Qutibaev shug'ullana boshlagan. Shuningdek sovet davrida vaqf mulklari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilgan olimlardan B.Qozoqov, O.A.Suxarev, va boshqalarni qayd etish mumkin.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng barcha sohalarida islohotlar tubdan o'zgartirildi. Iqtisodiyot, siyosat, ilm-fan, din va boshqa sohalar.

Foydalangan adabiyotlar

1. Александров Н.Н. Земледелие в Сыр-Дарьинской области. - Ташкент: Часть 1-2, 1916. - С. 12.
2. Абдурахимова Н., Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. - Тошкент: Академия, 2002. - 90 б
3. Савицкий А.П. Поземельный вопрос в Туркестане (в проектах и законе 1867-1886 гг.). - Ташкент, 1963.-
4. Юлдашев А. Аграрные отношения в Туркестане (конец XIX - начало XX вв.). - Ташкент, 1969. - С. 24.
5. УзМА, И-1-фонд, 14-руйхат, 9-йигмажилд, 20-варак.
6. Уроков Д.Ж. Туркистонда Россия империяси маъмуриятининг расмий хисоботлари - тарихий манба сифатида (XIX аср охири - XX аср бошлари): Тарих файл. номз. ... дисс. - Тошкент, 2006. - 76 б.
7. Благовъещенский В.Ц. Къ вопросу о вакуфахъ в Сыръ-Дарьинкой области. Сборникъ матерiаловъ для статистики Сыръ-Дарьинкой области. Изд. Сыръ-Дарьинскаго областного Статистическаго комитета. Под ред. секретаря комитета И.И.Гейера. - Ташкент: Типо-литографiя С.И. Лахтина, 1891. — С. 21.
8. УзМА, И-1-фонд, 1-руйхат, 2319-йигма жилд, 73-74-вараклар.
9. УзМА, И-1-фонд, 1-руйхат, 2319-йигмажилд, 94-варак..
10. Суюнова О. Чор Россиясининг Туркистонни бошкариш хакидаги 1886 йил Низомининг аграр бандлари хакида / О'2Бек18Гоп ГапхГ - № 1. - Тошкент, 2002. - 27 б.

11. Отчет ревизующего, по высочайшему повелению, Туркестанский край, тайного советника Ф.К.Гирса. — СПб., 1882.-С. 314.
12. Махмудова А. Н. Шахс хуқуқий ижтимоийлашувида ижтимоий назорат тушунчаси ва тизими //международный журнал Консенсус. – 2020. – Т. 1. – №. 1.
13. Nugmanovna M. A. et al. EDUCATION OF TOLERANCE IN YOUNGER GENERATION //Conferencea. – 2022. – С. 52-55.
14. Rakhmatullaevna U. L. THE MANIFESTATION OF THE EASTERN ROMANTIC SPIRIT IN MINIATURE ART //European science review. – 2021. – №. 5-6. – С. 65-68.
15. Rakhmatullayevna U. L. THE ROLE OF AESTHETIC EDUCATION IN THE MODERN WORLD //Confrencea. – 2022. – Т. 1. – №. 1.
16. Махмудов С. Х. и др. ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ ТУРИСТИК САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ //Интернаука. – 2020. – №. 25-2. – С. 31-32.
17. Турсунова Г. Б. РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ТОМОНИДАН СИРДАРЁ ВИЛОЯТИГА АҲОЛИНИНГ КЎЧИРИШ СИЁСАТИ ЖАРАЁНИДА СОЛИҚ ТИЗИМИДА БЎЛГАН ЎЗГАРИШЛАР //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2022. – Т. 5. – №. 8.
18. Hamida A. PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE PARADIGMAL APPROACH TO THE CONCEPT OF MODERNIZATION //Archive of Conferences. – 2020. – Т. 10. – №. 1. – С. 15-18.
19. Abdumajidova K. GLOBALIZATION AND MODERNIZATION AS AN IMPORTANT FEATURE OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 4. – С. 75-78.
20. G'offorov S. S., Umurov S. R. Rossiya imperiyasining Turkistonda ta'lim sohasi va vaqf mulkchilik siyosatiga munosabati tarixshunosligi masalalari //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 1120-1126.
21. Sharif Radjabovich Umurov Turkistonda XIX asrning ikkinchi yarmida vaqf mulklarining ahvoli // Science and Education. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turkistonda-xix-asrning-ikkinchi-yarmida-vaqf-mulklarining-ahvoli> (дата обращения: 19.01.2023).
22. Махмудова А. Н. Шахс хуқуқий ижтимоийлашувида ижтимоий назорат тушунчаси ва тизими //международный журнал Консенсус. – 2020. – Т. 1. – №. 1.
23. Nugmanovna M. A. Legal socialization and individual deviant rights: relationships //falsafa va hayot xalqaro jurnal. – С. 49.

24. Kamariddinovna K. A., Makhmudova A. N. PROBLEMS OF FORMATION OF TOLERANCE IN SCHOOLCHILDREN IN THE MODERN SCHOOL //Conferencea. – 2022. – C. 112-115.

25. Hamida A. PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE PARADIGMAL APPROACH TO THE CONCEPT OF MODERNIZATION //Archive of Conferences. – 2020. – T. 10. – №. 1. – C. 15-18.